

Emanuel Zeylmans van Emmichoven

WILLEM ZEYLMANS
VAN EMMICHOVEN 1893–1961
Een leven voor de antroposofie

Zeylmans van Emmichoven, Emanuel

Willem Zeylmans van Emmichoven 1893-1961 ; Een leven voor de antroposofie –
Amsterdam, Cichorei – Ill.

ISBN 978 90 835981 3 0

Oorspronkelijke uitgave: *Willem Zeylmans van Emmichoven. Ein Pionier der
Anthroposophie. Sein Leben erzählt von Emanuel Zeylmans*, Natura Verlag, Arlesheim,
tweede druk 1979

Vertaling: Roel Munniks

Omslagontwerp: Riesenkind

Tekstredactie, boekontwerp en zetwerk: Jaap Verheij

© 2025 Uitgeverij Cichorei, Adrichemstraat 24, 1013 DS Amsterdam

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een schenking van
stichting Parapluie coloré.

www.uitgeverijcichorei.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel
van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any
other means, without written permission from the publisher.*

Inhoud

Ten geleide 9

Voorwoord van Peter Selg 11

1 Kindertijd 15

Uit Bender Bole's levensboek – 1. Wereld van licht 17

2 Jeugd 28

Uit Bender Bole's levensboek – 2. Ziel-ontwaken 28

3 Studiejaren 41

Uit Bender Bole's levensboek – 3. Stella Maris 43

De spiegel door Willem van Emmichoven 47

Uit Bender Bole's levensboek – 3. Stella Maris (vervolg) 51

4 Mijn weg naar Rudolf Steiner 60

Een autobiografisch fragment 60

Jacoba van Heemskerck 65

De werking van de kleuren op de ziel 67

Willy Stokar 69

Ontmoeting met Rudolf Steiner 70

De brug tussen lichaam en geest 78

5 Rudolf Steiner in Nederland 81

Theosofische Vereniging 81

Antroposofische Vereniging 89

Na de Eerste Wereldoorlog 91

Het eerste Goetheanum 97

De Haagse Hogeschoolcursus 99

Begin voordrachtenactiviteit 107

Oprichting Antroposofische Vereniging 113

6 Van de Kerstconferentie tot Rudolf Steiners dood 122

De Grondsteen 122

Pedagogische voordrachten 126

Karmavoordrachten 128

De dood van Rudolf Steiner 132

7 Een pionier van de antroposofie 135

Rudolf Steiner Kliniek 137

Voordrachten 141

Daniel Nicol Dunlop 145

Mondiale schoolvereniging 148

1926 – Internationale pedagogische conferentie 151

1928 – World Conference in Londen 153

1929 – Internationale reizen 155

Natuurwetenschappelijk Congres 157

1930 – Kamp de Stakenberg 160

8 Ontwikkeling en geestesstrijd 168

1931 – Innerlijke beproevingen 168

Boek over Rudolf Steiner 169

Johann Wolfgang von Goethe 173

Reis naar Indonesië 176

Bezoek aan de Sultan van Deli 179

Boroboedoertempel 183

Wajangvoorstelling 185

Mangkoe Negoro VII 186

Uitsluiting uit de Antroposofische Vereniging 188

Bezoeken aan Engeland 190

Reis naar Egypte 192

Bezoek aan Sicilië 197

De wereld van de kleuren 199

Vereniging voor praktische kleurenpsychologie 201

Hoe leeft de ziel in de kleurenwereld? 204

De menselijke ziel 207

9 De jaren tijdens de Tweede Wereldoorlog 217

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog 217

Voordrachten nu het nog kan 221

Achtste symfonie van Bruckner 222

De Nederlandsche Unie 224

Het gezinsleven in de oorlog 226

Geheimen 229

Hongerwinter 248

10 Een nieuw begin 251

Ingeborg Zeylmans 252

Hygiëne van de ziel 256

Volkenpsychologie 257

Reizen naar Amerika 263

Driegeleding 268

De blijvende werkzaamheid van de Kerstconferentie 269

Centrum voor Vrij Geestesleven 275

Berlijn 280

Europa 283

Kerstconferentie 1923 en de Grondsteen 287

11 De werkelijkheid waarin wij leven 291

Wereldreis 292

Dora Krück 307

De hemelse hiërarchieën 309

De werkelijkheid waarin wij leven 311

Reis naar Griekenland 314

Raimundus Llullus 317

Ingeborg Zeylmans 320

12 Kan het niet zijn...? 327

Meester en gezel 327

Aansluiting bij de Algemene Antroposofische Vereniging 331

Voordrachtreizen 333

Zuid-Afrika 334

Afsluiting 343

Nawoord 345

Geheimen van de ziel 345

Vanuit de ziel op zoek naar de geest 345

In jezelf de mensheid ervaren 346

Een leven voor de antroposofie 347

Actualiteit van deze biografie 348

Bij deze uitgave – dankbetuiging 349

Boeken van Willem Zeylmans van Emmichoven 350

Chronologisch overzicht 351

Bijlage: Kleurentabel 358

Ten geleide

Deze levensbeschrijving past bij de moderne trend dat kinderen zich in het leven van hun ouders of grootouders verdiepen en proberen te achterhalen wat voor hen onduidelijk bleef. Ook in dit boek gaat de zoon Emanuel op zoek naar de wegen die zijn vader heeft bewandeld door de twee oorlogen heen, door bijzondere ontmoetingen heen, door teleurstellingen heen, door ontdekkingen heen. Ook in dit boek heeft de zoon talloze documenten uit de nalatenschap van zijn vader doorgewerkt en gebruikt, van dagboeken en aantekeningen tot brieven en boeken.

Wat anders is – en dat markeert het tijdsverschil tussen nu en de tijd waarin de zoon het opschreef (bijna 50 jaar geleden) – is dat de zoon hier het leven getrouw natekent zonder nadere vragen te stellen. Hij gebruikt veel citaten om de objectiviteit te behouden, maar hij reflecteert niet op zijn eigen verhouding tot zijn vader noch op mogelijke schaduwkanten van zijn vader. Je komt als lezer niet te weten hoe de schrijver zijn opvoeding en zijn relatie met zijn vader en moeder heeft ervaren, hoe in het gezin de oorlog verwerkt werd, hoe hij zijn vaders onderzoek naar de verschillen tussen etnische groepen beoordeelde. De lezer heeft hier dus een tijdsdocument in handen met taal, termen en thema's uit de vorige eeuw. De zoon schrijft uit bewondering voor zijn vader en uit de behoefte om hem in zijn leven en streven recht te doen.

De levensbeschrijving volgt in chronologische volgorde de belangrijke stadia in het leven van Willem Zeylmans. Door de originele citaten en karakteristieke situatieschetsen is het alsof je in de eerste helft van de twintigste eeuw terecht komt. Je beleeft mee hoe de kunst zich vernieuwt, hoe het kleurenonderzoek zich ontplooit, hoe een kleine vereniging publieke belangstelling genereert. Ook krijg je een indruk hoe zich het streven van mensen manifesteert in tijden van verwarring en vervreemding.

En daarmee sluit deze levensbeschrijving aan bij de huidige tijd. Ze is relevant doordat het heel precies de innerlijke worstelingen van een modern mens natekent, van een psychiater die de ontwikkeling van wetenschap en kunst serieus neemt en die tegelijk de weg naar de geest zoekt. Het is indrukwekkend te lezen hoe Willem Zeylmans zich spiritueel ontwikkelt, zijn weg

gaat naar een eigen authentieke verhouding tot de geest. Het is de verdienste van zijn zoon Emanuel dat hij in staat is de innerlijke dramatiek in het leven en streven van zijn vader zo helder en navoelbaar te beschrijven.

Met het verschijnen van dit boek gaat voor het bestuur van de Antroposofische Vereniging een grote wens in vervulling. Want hiermee wordt deze biografie van haar eerste voorzitter toegankelijk voor het Nederlandse publiek nadat het in 1979 in het Duits gepubliceerd was, en in 2002 in Engelse vertaling verscheen.¹ Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de vereniging werd het initiatief tot deze Nederlandse vertaling genomen. Grote dank gaat uit naar de vertaler Roel Munniks die ook de aantekeningen verzorgde en veel originele Nederlandse citaten wist op te sporen, en naar de uitgever Jaap Verheij die ook de tekstredactie verzorgde. Moge het boek de lezer niet alleen enthousiast maken voor deze pionier van de antroposofie, maar hem ook bemoedigen zijn eigen weg naar de geest te gaan.

Pim Blomaard, voorzitter van de Antroposofische Vereniging

1 Eerder verscheen een korte biografie met de titel *Willem Zeylmans*, geschreven door Ed Taylor, Pentagon 1993.

Voorwoord

De weg die Rudolf Steiner ons gewezen heeft, leefde hij zelf. Voor ons en voor de mensheid. Wat hij als leraar aan ons gaf, was 'uit de geest stromend leven'. Uit zijn ziel stroomde liefde die mensen verbindt, christelijke liefde. Zijn wil was gericht op de toekomst van de aarde en de mensheid. Zijn wil werkte met een wereld-vormende en omvormende kracht!²

Willem Zeylmans van Emmichoven

Den Haag, 27 februari 1961, bij de 100e geboortedag van Rudolf Steiner

Deze biografie over zijn vader – de psychiater, de ziekenhuisdirecteur en voorzitter van de Antroposofische Vereniging in Nederland, Willem Zeylmans van Emmichoven – schreef Emanuel Zeylmans van Emmichoven (1926-2008) in de zomer en herfst van 1979 in het Duits. De biografie verscheen eind 1979 bij uitgeverij Natura Verlag in het Zwitserse Arlesheim en was na enkele maanden al uitverkocht. Emanuel vertelde hoe in de omgeving van het antroposofische ziekenhuis aldaar in de kersttijd van 1979-1980 vele ramen de hele nacht verlicht bleven, omdat vrienden van de antroposofie het boek lazen en niet konden ophouden. 'Geen licht ging uit.' De tweede druk verscheen onmiddellijk.

Emanuel schreef het boek naar eigen zeggen in slechts drie intensieve maanden – zo paraat had hij al het materiaal, zo vertrouwd was hij met het leven en werk van zijn vader. Hij had diens schriftelijke nalatenschap geërfd en had die in jarenlange studie doorgewerkt. Ook had hij op verzoek van een Nederlandse uitgever het centrale boek van zijn vader over de 'grondsteen', dat in 1956 in Stuttgart in het Duits verschenen was, in het Nederlands vertaald. Bij het vertalen, zo berichtte hij later, had hij 'de rode geestelijke draad in het innerlijk leven' van Willem Zeylmans van Emmichoven ontdekt.³

Hoewel hij voor zijn beroep priester van de Christengemeenschap was, had Emanuel ook een opleiding tot uitgever gevolgd en jarenlang in de uitge-

2 Willem Zeylmans van Emmichoven: Rudolf Steiner en de toekomstige mensengemeenschap. Citaat naar Peter Selg: *Willem Zeylmans van Emmichoven. Anthroposophie und Anthroposophische Gesellschaft im 20. Jahrhundert*. Arlesheim 2009, blz. 213.

3 In: 'Ita Wegman und die Anthroposophie. Ein Gespräch mit Emanuel Zeylmans'. *Flensburger Hefte*, Sonderheft Nr. 17, 1996, blz. 56.

verij van Pieter de Haan in Nederland gewerkt. Hij was literair zeer begaafd, ja, hij was een mens van de literatuur, met groot stijlgevoel, sensibel en invoe-lend. Tegelijk had hij een sterk ontwikkeld waarnemingsvermogen voor gees-telijke verbanden, voor biografieën en psychische processen – alsook voor de lotgevallen van de antroposofische vereniging en beweging.

Het idee om over zijn vader te schrijven, kwam niet van hemzelf. Want in 1978, op 52-jarige leeftijd, hoorde hij dat enkele antroposofen in Nederland een herdenkingsboek voor Willem Zeylmans van Emmichoven aan het voor-bereiden waren, en in sommigen van hen had hij geen vertrouwen.

Het lot wilde dat hij in die tijd bezoek kreeg van Andreas Grunelius, die de uitgeverij Natura Verlag leidde. Grunelius had, toen hij nog jong was, veel met Rudolf Steiner en Ita Wegman meegemaakt; zo had hij in de nacht toen het Goetheanum afbrandde met de brandweer op het dak van de tim-merwerkplaats gestaan. En hij was ook in Koberwitz geweest waar Rudolf Steiner over biodynamische landbouw had gesproken; hij had daar Steiners nachtelijke brieven aan Ita Wegman in de vroege ochtenduren in het slot van graaf Keyserlingk opgehaald en naar de post gebracht. Zijn zuster Helene von Grunelius was Rudolf Steiner, Ita Wegman en Willem Zeylmans van Emmi-choven zeer nabij geweest – aan haar zijn in belangrijke mate de zogeheten ‘cursussen voor jonge dokters’ van na de Kerstbijeenkomst 1923 te danken.

Met Andreas von Grunelius sprak Emanuel over het geplande herden-kingsboek in Nederland en Grunelius vroeg hem toen om dan toch zelf een biografie te schrijven – voor zijn uitgeverij in Arlesheim. ‘Ik vertelde hem dagenlang over het leven van mijn vader, bijvoorbeeld dat bijna alles is mis-gegaan, dat zijn leven een verzameling van mislukte impulsen is en dat het niet geschikt was voor een biografie. Maar de oude man werd steeds enthousiaster en wees mij erop dat juist dergelijke impulsen het belangrijkste in het menselijk leven zijn en dat je aan die impulsen kunt aflezen wat iemand wer-kelijk wil. En hij riep mij er direct toe op, het boek te schrijven.’⁴

Dat deed Emanuel vervolgens ook, en het werd een werk dat hij met vreugde tot stand bracht, een ‘heerlijke tijd’ – heel anders dan zijn latere, tien jaar durende noeste arbeid aan de biografie van Ita Wegman, die vol ontberingen was en het uiterste van hem vroeg. Hij vertelde erover: ‘Ik zat op de tweede verdieping van ons huis in Reutlingen en schreef bladzijde na bladzijde, terwijl mijn vrouw op deze zeer mooie nazomerse dagen met de kinderen in de tuin zat. Steeds als ik weer enkele bladzijden geschreven had,

vroeg ik mijn vrouw ze door te lezen en liet ze naar beneden in de tuin dwar-
relen. Ze zat daar dan met een pen en corrigeerde.⁵ Cordula Zeylmans van
Emmichoven was zijn belangrijkste – en zijn enige – medewerker.

Zo ontstond deze persoonlijke, sfeervolle en toch tegelijk geestelijk-ob-
jectieve beschrijving van het leven en werk van Willem Zeylmans van
Emmichoven. Emanuel voelde zich ook bij zijn daaropvolgende werk aan de
biografie van Ita Wegman intensief door zijn vader begeleid en ondersteund,
evenals door zijn moeder Ingeborg (geboren Droogleever Fortuyn). Toen hij
drie jaar was had Emanuel een keer Ita Wegman in de werkkamer van zijn
vader gezien, in de Rudolf Steiner Kliniek in Den Haag, waar de familie toen
woonachtig was – hij was gekomen om zijn vader goede nacht te wensen.
Al bij zijn doop in oktober 1926 was Ita Wegman erbij geweest, zoals Ema-
nuel uit dagboeknotities van zijn moeder te weten kwam; zelfs zijn klas in de
Haagse vrijeschool had Ita Wegman bezocht – ze had op de laatste rij gezeten.

Dit alles overziend is het een grote vreugde dat nu, in het honderdste
sterfjaar van Rudolf Steiner, het boek van Emanuel over Willem Zeylmans
van Emmichoven eindelijk ook in de Nederlandse taal kan verschijnen; een
boek over een van de meest ontwikkelde, meest naar de toekomst wijzende
en op zijn eigen manier meest werkzame leerling en medewerker van Rudolf
Steiner. Ook is het een bijzondere speling van het lot dat dit voorwoord uit
het houten huis van Ita Wegman in Arlesheim komt, waar de nalatenschap
van Ita Wegman, en ook de nalatenschap van Willem Zeylmans van Emmi-
choven bewaard en ontsloten wordt. Moge deze levensbeschrijving erbij hel-
pen dat iets toekomstigs en goeds uit de geestelijke en sociale ‘impulsen’ (A.
von Grunelius) in Nederland ontstaat: ‘Zoals eens het ik moest groeien in en
door de maatschappij, zo zal nu in de toekomst een nieuwe maatschappij uit
het ik moeten worden geboren.’ (1946)⁶

Peter Selg, Dornach / Arlesheim, september 2025

*Peter Selg (1963) leidt het Ita Wegman Instituut in Arlesheim, maakt deel uit
van de leiding van de Algemene Antroposofische Sectie van de Vrije Hogeschool
voor Geesteswetenschap in Dornach en is professor voor medische ethiek en
antropologie aan de universiteit Witten-Herdecke en aan de Alanus Hochschule
in Alfter.*

5 Idem, blz. 56.

6 Willem Zeylmans van Emmichoven, *Hygiëne van de ziel*, gesprek x11, blz. 278.

1 Kindertijd

De plaats waar Willem Zeylmans ter wereld kwam heet Helmond. Een stadje in het zuiden van Nederland in de provincie Noord-Brabant, dat in een uitgestrekt heidelandschap ligt met een zompige turfbodem, een oud Maasdal. De naam Helmond, zo wordt beweerd, zou komen van ‘Hel’- of ‘Hellen’-mond, omdat de Germanen hier een begraafplaats hadden; daar behoorde Hel, de godin van het wolkenrijk (dezelfde als Vrouw Holle) de zielen van de gestorvenen.

Rond 1879 is Helmond een fabrieksstadje. Uit het protestantse westen zijn een paar dynamische ondernemers naar Helmond getrokken, zoals Piet Fentener van Vlissingen⁷ uit Amsterdam, met een van de grootste katoendrukkerijen van het land. Er heerst nog grote armoede onder het proletariaat – de mensen wonen in plaggenhutten op de hei en veel fabrieksarbeiders leven in erbarmelijke omstandigheden. Aan de andere kant zien we ook de eerste rijke ondernemersfamilies ontstaan.

In die tijd trekt de roodverver Friedrich Wilhelm Malsch, de grootvader van Willem Zeylmans, uit het naburige Barmen in het Ruhrgebied met zijn zeven kinderen naar Helmond, waar hij als chemicus gaat werken bij een bekende katoenververij. In zulke roodververijen worden garen, getwijd garen en ook allerlei stoffen in Turks of Adrianopel rood geverfd, een kleur die destijds in het Verre Oosten goed verkocht werd. Zijn vrouw vertelde dat hij vaak plotseling ’s nachts wakker werd. Als technisch bedrijfsleider woonde hij op het terrein en zo kon hij gemakkelijk het laboratorium opzoeken, waar hij dan midden in de nacht kleurexperimenten deed, ‘omdat de kleur hem niet beviel’.

Met zijn lange volle witte baard maakte deze imposante man een grote indruk op zijn kleinkinderen. Als hij ’s avonds na het werk bij zijn gezin was, werd er vaak een jongen van de fabriek naar zijn huis gestuurd met de vraag of de katoen, die op het fabrieksterrein op lange planken te drogen lag, ’s nachts mocht blijven liggen of naar binnen gehaald moest worden. De oude grootvader Malsch verhief zich dan uit zijn stoel, keek naar de hemel in alle richtingen en overlegde bij zichzelf of het die nacht zou gaan regenen of dat het droog zou blijven. Hij kon het weer voor de aankomende nacht voorspellen.

7 *Pieter Fentener van Vlissingen (Amsterdam 1826-Helmond 1868).*

De vader van Willem, Pieter Cornelis Zeylmans van Emmichoven, geboren in 1861, moest vanwege de vroege dood van zijn vader (die in 1857 als rijksambtenaar naar Helmond overgeplaatst was) al jong op eigen benen staan. In 1889 trouwde hij met Emma Malsch. In 1890 werd het eerste kind geboren, Peter, en op 23 november 1893 Frederik Willem, als tweede en laatste kind van het gezin. Hij werd geboren op een donderdag om 2 uur in de vroege ochtend.

Willems moeder Emma was een mooie vrouw. Hij zei over haar dat ze leek op de 'Venus van Milo'. Op foto's kijkt ze vaak een beetje streng of wat ontevreden. De familie Malsch bracht een stukje Midden-Europese cultuur binnen in de familie Zeylmans: in zijn kindertijd hoorde Willem vaak Duitse volksliedjes en Kerstmis werd op een Duitse manier gevierd met een boom-pje en een kribbe.

Toen Willem geboren werd, werkte zijn vader als boekhouder in een van de industrieën en daarnaast had hij een verzekeringsagentschap. Het gezin leefde toen in zeer bescheiden omstandigheden. In 1895 vatte zijn zwager Hugo Malsch het plan op om een cacao- en zoetwarenfabriek te beginnen. Pieter Zeylmans werd onderdirecteur. De onderneming boekte rond de eeuwwisseling grote economische successen en mocht zich later als hofleverancier 'Koninklijke Helm-Cacao fabriek' noemen met een mooie ridderhelm als fabrieksmerk.

Ook in 1895 verhuist het gezin naar een groter huis met een kleine tuin, waar de beide jongens het grootste deel van hun kindertijd doorbrengen.

Zeylmans' vader wordt in zijn jonge jaren beschreven als een vurig idealist, met belangstelling voor het sociale en politieke leven. De cacao-fabriek behoorde in die tijd tot de bedrijven die al spoedig de eerste sociale verzekeringen voor hun arbeiders afsloten.

De welluidende dubbele naam kwam rond het jaar 1790 tot stand door het huwelijk van een zekere Petrus Zeylmans met Sophia van Emmichoven. 'Emmichoven' was een klein herenbuiten onder Almkerk, tussen de grote rivieren Maas en Waal, ten zuiden van Gorinchem. Het had twee zilveren vissen in zijn wapen, net zoals het café dat vandaag de dag nog in zijn voor-gevel heeft staan. In het woord 'Zeylmans' ligt het woord zeil, en het zou dan zeil-man kunnen betekenen. Maar het stamt waarschijnlijk eerder van 'zijl', wat een soort sluis is.

Op latere leeftijd heeft Willem Zeylmans zijn intieme jeugdervaringen op een poëtische, romantische manier zelf op schrift gesteld. Hij bereikte daarbij een objectieve verhouding tot zichzelf, wat hem ertoe bracht daarvoor de titel 'Uit

Bender Bole's levensboek' te kiezen. Dit levensboek is in drie hoofdstukken bewaard gebleven.⁸

Het vormt het uitgangspunt van waaruit Willem Zeylmans als psychiater zijn gehele levenswerk heeft opgebouwd, want als een wezenlijk thema van zijn werk komt steeds opnieuw naar voren de diepzinnige en subtiele beschrijving van de menselijke ziel als een zelfstandig wezen in de mens tussen geest en natuur. De fijnzinnige en behoedzame wijze waarop de arts en psychiater Zeylmans zijn innerlijk zieleleven als kind en jongvolwassene ervaart en beschrijft, bewijst zijn spiritueel vermogen om diep in het zieleleven door te dringen.

Uit Bender Bole's levensboek – 1. Wereld van licht

Het eerste wat Bender Bole zich kon herinneren wanneer hij aan zijn vroegste jeugd terugdacht, was licht, veel licht! Zoveel licht dat het pijnlijk brandde in zijn ogen, die onafgebroken in het licht staarden. In dat licht verschenen donkere plekken, voorwerpen, buiten of in de kamer – mensen of dingen die stil stonden of bewogen.

De eerste duidelijke herinnering voerde hem terug tot in zijn tweede levensjaar. Hij zat op een houten stoof onder een tafel in de keuken. Door de openstaande deur keek hij in een tuin vol zonlicht. Een brede streep licht scheen naast hem op de rode aarden tegels van de vloer. In de tuin stonden, aan lange gekruiste staken, bloeiende bonen – kleine, witte vlinderbloempjes tussen sprankelend groen. Daarachter een lichte, blauwe hemel. Opeens staat een donkere gestalte tussen Bender en het licht. Het is een buurmeisje, niet veel ouder dan hijzelf, maar zoals ze opeens voor Bender verschijnt lijkt ze een reuzin.

Veel van zulke herinneringen had Bender uit de nu volgende jaren. Ze hadden in hoofdzaak hetzelfde karakter: ergens was veel stralend licht; soms zacht trillend licht waarin de schoonste kleuren verschenen; soms bevend, sidderend licht, zo machtig dat alle kleuren verbleekten. In dat licht waren donkere voorwerpen en gestalten: soms een hoop zwarte tuinaarde op een groen grasveld, dan een grote vogel tegen een helblauwe lucht, dan een paard in een zonnige straat of een mens staande voor een raam. Steeds had Bender daarbij het gevoel, tenminste zo scheen het hem later toe, dat het duistere hem smartelijk aandeed, dat het hem soms werkelijk pijn gaf of een schrik bezorgde, terwijl het licht hem met een stille vreugde vervulde of zelfs in een verrukking bracht die beangstigend kon zijn.

8 Zie *Mijn kinderjaren*, Zeist, Eindhoven, Amsterdam 1993.

Talloos waren zijn herinneringen aan toestanden waarbij hij zich geheel aan het licht kon overgeven. In het volle zonlicht, uitgestrekt op een grasveld, lag hij te kijken in het stralende blauw van de hemel. Daar was een wolk, groot en wit, machtig als een gebergte. De hele wolk was glanzend wit, maar sommige delen waren nog witter dan de rest, verblindend wit. Bender stelde zich voor dat hij in die wolk liep. De wolk is helemaal zacht, nog zachter dan watten. Alles om hem heen is wit als glinsterende sneeuw. Hij strekt zijn armen uit en grijpt naar alle kanten. Een siddering van zaligheid doorstroomt hem en duizelig door het geluk en door al het licht sluit hij zijn ogen.

Teruggekomen op de aarde leken alle dingen nog zwarter te zijn dan tevoren. De bruin-stenen schutting van de tuin, de hoge schommelpalen, het kleine schuurtje – ze zijn allemaal somber geworden, zelfs dreigend.

De tuin waarin hij speelde was niet bijzonder groot, maar voor Bender was het een hele wereld. Achterin stonden vijf populieren, statige bomen die hoog in de hemel reikten. Bender vond die populieren heel geheimzinnig, hij dacht namelijk dat zij door heen en weer te bewegen de wind maakten. Want wanneer zij zacht heen en weer wiegden was er ook een zachte wind en wanneer ze woest op en neer zwiepten woei er een sterke wind. Je kunt zelf ook een beetje wind maken door iets vlug te bewegen, bijvoorbeeld een stuk papier, dus als die vijf bomen tegelijk zo erg bewogen, moest het wel hard waaien.

Langs de schutting waren bloemperken waarin 's zomers allerlei bloemen bloeiden. In het voorjaar begon het al met krokussen, hyacinten en tulpen. Dan kwamen de primula's, gele en rode, later muurbloemen, violieren en heliotropen. Er waren ook veel violen, grote paarse, gele en gevlekte. Vooral van de rozen hield Bender veel; er waren allerlei soorten en kleuren; ze stonden op hoge, dunne stammetjes of groeiden aan lage struikjes.

Bender had zijn eigen manier om van die bloemen te genieten. Hij probeerde ze tegelijk te zien, te ruiken en te voelen. Dat ging het beste door er helemaal in te kruipen. In een tulp kon je het beste gaan zitten als je je heel klein maakte. Je moest het erg voorzichtig doen en oppassen niet tegen de meeldraden te stoten, want dan kwam je vol te zitten met zwart poeder. Het liefste kroop hij in een rode tulp die onder aan de bladeren gele vlammen had. De geur van een tulp was niet zo lekker als die van rozen of heliotropen, maar eigenlijk nog geheimzinniger. Het was een geur die hoorde bij het sappige groen van de lange spitse bladeren, bij het groen van alle planten eigenlijk.

Boven de bonte kleuren van de bloemperken fladderden 's zomers allerlei vlinders, vogels zongen in de lucht, de zon scheen over alles, de rozen geurden. Alles tintelde in het gouden licht. Het leek Bender dat de hele wereld dan eigenlijk zo was zoals ze zijn moest.

Er was één vraag die hem al vroeg bezighield: waarom waren de mensen zo lelijk? In de tuin was alles mooi, het gras, de bloemen, de vlinders en de vogels. Maar de mensen waren lelijk. Ze waren lelijk gekleed, hadden ook meestal lelijke gezichten en ledematen. Ze hoorden meestal bij de donkere dingen, bij de donkere plekken die het licht wegnemen.

Zo was het niet altijd – de ogen van zijn moeder vond Bender mooi, vooral wanneer ze glimlachend naar hem keek. En zo was er meer. Maar over het geheel was het toch lelijk wat je aan de mensen zag.

Hij woonde in een provinciestedje waar enkele fabrieken waren. Na hun werktijd kwamen de arbeiders uit de fabrieken in grote stromen langs zijn huis. Hij zat dan dikwijls voor het raam en zag ze voorbijgaan. Het waren mannen en vrouwen, sommige zo lelijk en mismaakt dat hij ervan schrok. Er waren ook kinderen bij, groezelig, vuil en slordig. Hij zag handen en armen, verwrongen en misvormd door de harde arbeid, magere gebogen halzen en uitgezakte schouders, ingevallen wangen en diepliggende ogen. Het was een eindeloze stoet van zwoegende, tobkende mensen, die bij Bender een onbestemd gevoel van deernis, gemengd met tegenzin opriepen.

Het huis waarin hij woonde grensde aan een steegje, waarin drie arbeidershuisjes stonden. Met de kinderen die daar woonden praatte hij af en toe door het open raam, en soms gaf hij hun iets van zijn speelgoed, omdat er een schaamtegevoel in hem opsteeg wanneer hij zag hoe weinig ze hadden. Hij keek telkens met verbazing en ontzetting naar hun zwarte handen, naar de gore, blote voeten waarmee ze 's zomers rondliepen. Het was een wereld die hij niet begreep, die hij innerlijk niet kon aanvaarden, en waartegen hij zich moest verzetten om verder te kunnen leven.

Hij vond een uitkomst in zijn fantasie. 's Avonds in bed of overdag in de tuin, wanneer hij stil kon zitten dromen, bedacht hij een wereld waarin dit alles anders was. In bloeiende zomertuinen leefden jonge schone mensen met glanzende ogen, golvend haar en schone gestalten, slechts voor een deel bedekt met lichte kleurige gewaden, zoals hij wel eens op een plaatje had gezien. Het werd in de loop van de maanden een eigen wereld waarin hij zich helemaal thuis voelde. Mensen uit zijn omgeving, vooral kinderen en jonge mooie mensen die hem sympathiek waren, vormden de modellen van zijn fantasie.

Het was een wereld waarin de zon altijd scheen, waarin steeds bloemen bloeiden en vogels zongen, met prachtige paleizen van wit marmer waar alleen jonge, mooie, lichtende mensen woonden.

Bender zelf was in die wereld een koning. Hij reed er rond op een wit paard, in een glanzend gewaad met goud bestikt. Een zilveren helm met wuivende veren droeg hij op zijn hoofd – alles was er volmaakt. Alleen een koningin ontbrak er

nog. Maar die zou spoedig gevonden zijn.

Toen Bender vijf jaar was speelde hij op een middag met een vriendinnetje dat hij sinds kort kende. Toen hij tegenover haar stond zag hij opeens haar grijsblauwe ogen, die groter waren dan van de andere kinderen, en haar dichte, blonde haren die in zware vlechten langs haar fijne, ronde gezichtje vielen. Hij kreeg plotseling hetzelfde gevoel als vroeger toen hij duizelig werd van al het kijken in het licht van de zonnehemel. In die ogen, in dat gezicht was ook een hemel, dezelfde hemel. Hij pakte haar hand. 'Kom', zei hij haastig, 'ga met me mee. Jij moet mijn vrouw worden.' Ze was er onmiddellijk toe bereid en hand in hand liepen ze Benders tuin in. Daar toonde hij haar al zijn schatten: zijn zelfgemaakte sabel en zijn soldatenmuts, ook alle verborgen plekjes, zoals de hut in het lage hout achter de populieren.

Vanaf dat ogenblik was er een koningin in zijn fantasiewereld. Wat een zaligheid om nu terug te keren van een grote oorlog! Met duizenden en duizenden waren de vijanden gevlucht voor Benders kleine maar onverschrokken leger. Nu keert hij terug in de stad met de marmeren paleizen. Overal staan de mensen in dikke rijen langs de straten en roepen 'Hoera, leve onze koning!' Maar de koning ziet ze nauwelijks, al die juichende mensen. Zijn oog is steeds gericht op het grote witte paleis aan het einde van het stadsplein. Brede deuren geven toegang tot een terras. Die deuren gaan open... zij verschijnt! Haar kleed glanst als het goud van haar haren. Ze heeft gouden sandalen aan, een gordel van edelstenen om haar middel. Hij snelt de trappen van het terras op: 'Van jou', roept hij, 'alles van jou!'

Zoals het kind in zijn vroegste herinneringen zich van de pijnlijke tegenstelling tussen licht en duister, en later van de bedrukkende vraag naar het lelijke uiterlijk van zijn medemensen alleen redt door deze fantasiewereld van louter schoonheid te scheppen, zo is zijn jeugd ook verder vervuld van dit soort tegenstrijdigheden.

Hij herinnert zich uit dezelfde tijd, toen hij ongeveer zes jaar was, hoe hij op een winteravond op een dik tapijt in de woonkamer ligt en een oud boek met platen bekijkt. Omdat hij net geleerd heeft de letters te ontcijferen, leest hij de titel: 'Faust' en vraagt zijn vader, die net de kamer binnenkomt, wat dat betekent. Deze antwoordt met een plechtige stem (zijn 'zondagsstem', waarmee hij ook sprookjes voorlas): 'Dit is de tragedie van de mens!' Hij is met dit antwoord geheel tevreden – hij weet, zo klein als hij is, dat zoiets bestaat.

Het was ongeveer in dezelfde tijd dat ook de demonen verschenen. Ze wachtten tot het avond was geworden en Bender alleen in zijn kamertje lag. Het was er schemerdonker. Een klein geel petroleumlichtje stond op een kast in de hoek te branden. De kamer was vol donkere plekken en schaduwen. Daaruit kwamen ze tevoorschijn zo gauw het stil begon te worden. Ze kwamen uit alle donkere hoeken, vanonder de kast, onder het bed, overal vandaan. Het hielp niet of hij zijn ogen sloot, ze kwamen toch. Er waren heel kleine bij die op dieren leken, maar het toch niet waren. Ratten, die op twee benen liepen en een vogelkop hadden met een platte, brede snavel. Vogels met een afzichtelijk mensengezicht, honden waarbij de kop aan het verkeerde eind zat en de bek naar boven wees, roofdieren in schrille kleuren met wijd geopende muilen en scherpe zaagtanden rondom de hele hals. Grote dieren met vier ogen en vier neusgaten, met gespleten tongen.

Alles was even afschrikwekkend om aan te zien. Bender voelde zich soms verstijven van angst. Onbeweeglijk lag hij dan te wachten tot alles over zou zijn.

Later kwamen er nog andere gestalten bij. Daar was bijvoorbeeld een kleine, dikke, lelijke man met een echte varkenskop, waaruit twee lange slag tanden naar boven staken. Hij had een rood kapje op zijn hoofd, met keelbandjes vastgemaakt. Twee behaarde, puntige, lange oren staken erdoorheen. Dan was er een lange man, onbeweeglijk en dreigend. Hij droeg een wijde witte mantel en had een doek om het gebuilde gezicht gewonden. Zijn ogen waren als groene stralen, onheilspellend en boosaardig. Hij kwam haast onmerkbaar dichterbij. De ogen werden groot als groen gloeiende bollen. Bender had het gevoel van angst te moeten gaan gillen wanneer dat gebeurde, maar hij gilte niet omdat hij niet kon...

Het ergste was de zwarte man met het verborgen gezicht. Hij zag er als een ridder uit, in een zwarte wapenrusting met gesloten vizier. Eens zou dat vizier opengaan en Bender zou een gezicht zien zo ontzettend dat niemand dat kan verdragen. In dodelijke angst lag hij te wachten...

Pas na vele jaren vond hij de kracht al die verschrikkingen te trotseren. Op een avond, toen alles weer heel erg was, zei een stem in hem, als een bevel: 'Blijf kijken, dan gaan ze weg.' Hij deed het. Het was alsof alle demonen tot een gezamenlijke aanval hadden besloten, de hele kamer was er vol van. De man met de doek om zijn hoofd had de leiding. Boosaardiger dan ooit, fonkelden zijn ogen. Ze kwamen weer naderbij als groen gloeiende bollen... Bender was ijskoud, maar hij bleef kijken. Zijn adem stakte, zijn hart bonsde in zijn hoofd, maar hij bleef kijken. Langzaamaan verbleekte het gehele beeld, de gestalten verdwenen.

Vanaf dat ogenblik wist hij wat hij moest doen. Wel kwamen de demonen nog telkens terug, nog vele jaren, vooral wanneer hij moe was of wanneer hij innerlijk vermoeid was, zoals later dikwijls gebeurde, maar hij kon de hele schare overwinnen wanneer hij wilde – en dat gaf rust.

Deze ervaringen doken in zijn latere leven weer op, ze vonden hun neerslag in de vertellingen die Zeylmans met 23 jaar als student schreef. Het is alsof hij zich toen in de zomer van 1916 nog een keer grondig met dit thema bezighoudt. In latere tijd gaf hij aan om er bij een dodenwake op te letten dat de kaarsen bij de gestorvene zo opgesteld moeten worden dat hun licht geen schaduw op het gezicht en het lichaam werpt. ‘Het rijk van de schaduwen heeft nu eenmaal een bijzondere aantrekkingskracht op bepaalde demonen.’

Er waren meer dingen in zijn leven die Bender niet prettig vond. Bijvoorbeeld de school. Het was een vriendelijk zonnig gebouw, in de klaslokalen stonden bloemen voor de vensters, maar voor Bender was het toch een gevangenis.

Wel kon hij door de grote ramen naar de blauwe lucht en de witte wolken kijken. Daar was genoeg te zien – af en toe vlogen er vogels voorbij en de wolken veranderden voortdurend. Of er zoemde een bij boven de bloemen of een rups was verdwaald op een takje voor het raam.

Maar naar dat alles mocht hij eigenlijk niet kijken, hij moest naar het bord of op zijn schrift kijken, of luisteren naar de juffrouw die voor de klas stond en allerlei uitlegde. Er waren letters en woorden en cijfers. De juffrouw was lang en mager. Ze had rossig haar en droeg meestal een groene bloeze met een hoge, witte boord. Het haar was wel mooi, vooral wanneer de zon erop scheen, maar haar bleke vel, met kleine zomersproetjes bedekt, vond Bender akelig om te zien.

In zijn herinneringen heeft hij niet genoeg woorden om zijn weerzin, zijn verachting, zijn wrevel en de verveling die hij jarenlang moest doormaken te beschrijven. Hij vertrok naar zijn ‘fantasiewereld’, waar de lerares niets van wist en ook niet kon weten, ‘want in die wereld had een lange, magere juffrouw met zomersproeten geen toegang’.

Dit innerlijke koninkrijk vormde zijn toevlucht voor de vergiftigende invloeden van het intellectualisme waar het hele onderwijs van doordrongen was. Met zijn afweer heeft hij zich zeker aan de totaal verstarde mentaliteit van het onderwijssysteem onttrokken die aan het eind van de negentiende eeuw onder het gezag van het materialisme stond.

Niet alleen de juffrouw wist niets van die wereld, niemand wist ervan, ook zijn ouders niet. Bender hield veel van hen, maar hij had het gevoel dat zij zoiets niet zouden begrijpen. Ze waren beiden ernstige, vriendelijke, zorgzame mensen, maar ze lieten af en toe wel merken dat ze van Benders gedroom niet veel moesten hebben. Zijn vader zei dikwijls dat het nu tijd werd dat hij een 'flinke' jongen werd, die goed en vlijtig leerde. Maar Bender kon zich niet voorstellen dat er iets flinkers bestond dan een koning, rijdend op een wit paard, met een wuivende verenbos op zijn helm. Dus zweeg hij en dacht dat het later wel allemaal in orde zou komen.

Een enkele keer had hij behoefte om te proberen hoe ver de macht van een koning, zoals hij was, reikte. Bijvoorbeeld toen het op een zomerdag hard begon te regenen en het maar niet wilde ophouden. Bender was alleen in de kamer. Hij ging voor het raam staan, strekte zijn arm uit en zei op gebiedende toon: 'Regen, hou op!' Drie keer herhaalde hij het bevel. Maar het bleef doorregenen. Dat ging dus niet.

Op school lukte het beter, als de juffrouw iets had verboden en Bender dan tegen de kinderen zei dat het gerust mocht. Een deel van de kinderen keek hem twijfelend en vragend aan, maar toen Bender het herhaalde waren ze overtuigd. Het gaf natuurlijk veel narigheid en straf, maar Bender was na afloop erg bevredigd.

Een deel van zijn dromen kon bij het spelen werkelijkheid worden. Hij zwierf door de tuin als een ridder. Dagenlang had hij aan een groot zwaard met kruisvormige greep gewerkt. Een helm was moeilijker, maar een papieren steek met linten eraan kon ook dienst doen. Helaas wilde zijn moeder dat hij in de tuin een groot katoenen schort met mouwen droeg. Ridders droegen immers geen katoenen schorten! Maar door hem achterstevoren aan te doen werd het een soort mantel. Een riem om het middel gesnoerd deed de rest.

Geweldige avonturen beleefde ridder Bender: draken moesten worden gedood, jonkvrouwen uit de klauwen van afgrijselijke rovers verlost. Het liep gelukkig altijd goed af, zelfs wanneer de ridder jarenlang in een kerker smachtte. Door sluwe list wist hij toch altijd te ontkomen, en de heerlijkste beloning wachtte hem, wanneer hij terugkeerde naar het slot waar de schone geliefde naar hem zat uit te kijken.

Soms was hij een jager die met pijl en boog op allerlei vreemde dieren jaagde: leeuwen en tijgers, herten en wilde zwijnen werden geschoten. Eens sloop de jager met gespannen boog zo onhoorbaar door de struiken dat hij plotseling oog in oog stond met een dikke bonte kraai. Bender schrok even, want hij had nog nooit in de natuur van zo dichtbij een vogel gezien. De kraai leek hem veel groter, maar ook heel anders dan hij tevoren had gedacht dat hij was. Deze

ontmoeting had een diepe betekenis voor Bender. Van nu af aan keek hij met belangstelling naar alle dieren die hij tegenkwam, om te zien hoe ze eigenlijk waren. Hij begon te zien hoe ze er werkelijk uitzagen. Je kon niet zeggen wat het was, maar als je het eenmaal had gezien vergat je het nooit meer. En eigenlijk wist je dan pas wat voor dier het was. Het was in de kop te zien, of in de hele gestalte, soms ook in de blik. Zowel een musje op de schutting als een duif of een kraai hadden het. Een roodborstje had het heel erg. Het kon vriendelijk zijn, liefelijk, teder, maar ook griezelig en beangstigend. Een muis, een eekhoorn, een veulen in de wei en een groot paard, ze waren allemaal even boeiend. Telkens schrok hij er even van. Het was of je een dier dan eigenlijk voor het eerst zag. Een wezen keek je aan en wilde je wat zeggen en je begreep het niet. Het was ontroerend, ook humoristisch, maar vooral geheimzinnig.

Het leven van de opgroeiende jongen zorgde voor nog meer ervaringen, die hem soms intensief bezighielden. In de buurt van het huis waar hij woonde was de Zuid-Willemsvaart, een kanaal voor vrachtverkeer waarmee Helmond een belangrijke verbinding had gekregen met andere industrieplaatsen. 's Winters kon je erop schaatsen, 's zomers kon je er vaak in zwemmen (hoewel de plaatselijke politie altijd op de loer lag om het te verbieden). Af en toe viel er iemand in het water en verdronk. Op een keer was er een dienstmeisje in gevallen die op het laatste moment door omwonenden nog uit het water gehaald kon worden. Er staan veel mensen om de bewusteloze vrouw heen en de jongen kruipt, zo klein als hij is, tussen de benen van de omstanders door en ziet de vrouw net op het moment dat zij weer bijkomt. Dan hoort hij haar zeggen: 'Mijn hele leven gezien!' En zo ervoer het jongetje uit de eerste hand het gegeven dat pas langzamerhand in de moderne wetenschap bekend is geworden, namelijk dat een mens op de drempel van de dood heel zijn voorbijje levenspanorama ziet!

In Helmond waren veel alcoholisten. Ze hoorden bij het stadsbeeld en Zeylmans kon later haarfijn de karakteristieke kenmerken van dronkenschap weergeven die door wijn, bier of een borreltje was ontstaan. Bier na een borreltje gedronken maakte de mensen agressief. Thuis werd er geen alcohol gedronken, en ook andere mensen die hij kende waren lid van de 'blauwe knoop'. Dat was zeker ook het mannetje dat hij met zijn vriendjes iedere dag op straat voorbij zag komen en die ze 'fatje' noemden. De kleine tengere man was altijd perfect gekleed en rook een beetje naar parfum. Hij droeg waarschijnlijk ook een pruik. Kortom, de jongens hadden altijd spottend naar dat heerschap gekeken en hem misschien ook wel eens honend nageroepen. Ze zouden hem echter van een andere kant leren kennen toen een arbeider zich weer eens had bezat. Deze reusachtie kerel was erg agressief geworden; met